
ODJECI NAKIĆEVE ORGULJARSKE TRADICIJE U 19. ST.
NA PODRUČJU HABSBUŠKE I AUSTRO-UGARSKE
MONARHIJE

*Izlaganje održano na Međunarodnom simpoziju u Piranu
"Petar Nakić, jadranski orguljar", (2. rujna 2001.)*

UDK: 681.816.6 (091)(436) "18"

NACRTAK/ABSTRAKT

Umijeće gradnje orgulja imalo je vrlo dug razvojni put. Dosta rano, u doba gotike, na sjeveru i jugu Europe uočljive su značajne razlike u ustrojstvu i zvukovnim mogućnostima orgulja: Italija preferira liturgijski instrument dok Njemačka dosta rano razvija koncertni tip instrumenta. Eugeno Gasparini (17. stoljeće) je u Italiju prenio njemačka iskustva, ali samo u onom dijelu koji nije ugrozio talijanski tip orgulja, dakle u fonici. Karl Hesse je pak srednjoeuropsko orguljarstvo obogatio foničkim dostignućima talijanskih orguljara, no u tom poslu nije bio prvi (sjetimo se Franca Ksavera Križmana, Nakićevog učenika, 18. stoljeće). Takozvani srednjoeuropski tip orgulja je u biti njemački tip s talijanskim utjecajem.

UVOD

Don Petar Nakić (1694.-1769.), utemeljitelj mletačko-dalmatinske graditeljske škole orgulja¹ svakako nije mogao pretpostaviti činjenicu da će venecijanska graditeljska praksa, prenoseći se na nove generacije učenika ili sljedbenika, zaživjeti gotovo 300 godina (od 17. st. do kraja 19. st.). Nakić bi se zasigurno veselio spoznaji da će odjeci te orguljarske tradicije biti snažni i da će poslati nezaobilazan dio cjelokupne europske orguljarske baštine. Nakićev prepoznatljivi stil u gradnji orgulja rasprostranio se na velikom geografskom području. Dakle, orgulje mletačko-dalmatinske škole ne nalazimo samo na području Venecije i sjeverne Italije te Dalmacije, gdje je i sam Nakić djelovao, nego zahvaljujući djelovanju njegovih sljedbenika u 19. stoljeću i na prostorima Austro-Ugarske Monarhije.

Dosljedan promicatelj i nezaobilazni sljedbenik te orguljarske tradicije na kontinentalnim prostorima srednje i jugoistočne Europe bio je Carl Hesse (Paplitz kraj Barutha, Njemačka 1808. - Budimpešta 1882.), bečki graditelj orgulja.

¹ Prema naslovu knjige Emina Armana: Don Petar Nakić, utemeljitelj mletačko-dalmatinske graditeljske škole orgulja, Bulić, 1998.

CARL HESSE U TRSTU

Mladi Carl Hesse umjetnost je orguljskog graditeljstva morao završiti u orguljarskoj radionici Antonia di Valentina Bossia (2. pol. 18. st. - 1848.) u Trstu oko 1835. godine. Tu je, preuzevši sve važne i karakteristične elemente tadašnjih talijanskih orgulja, sagradio svoje prve orgulje za Anglikansku crkvu u Trstu 1836. godine (2 manuala, pedal, 19 registara, mehaničke). O tim orguljama postoji nekoliko pismenih zapisa pa ovom prilikom želim spomenuti dva najvažnija.

Te je orgulje naručio donator i mecena Alberto Maurizio Andre koji se na sljedeći način zahvaljuje graditelju novih orgulja u Anglikanskoj crkvi u Trstu: "Gospodinu Carlu Hesseu kao konstruktoru već nekoliko puta navedenih orgulja, iskazujemo zaslužne pohvale vještog, inteligentnog, savjesnog umjetnika, s moralom i točnosti na koju će se svi u budućnosti moći jednostavno teškim zaduženjima osloniti, s uvjerenjem, ne samo da će biti dobro usluženi, nego da imaju posla s pravom diskretnom osobom".²

Ubrzo nakon kolaudacije orgulja, koja je bila 21. XI. 1837. (1847. je greška) već 5. XII došlo je do sastanka donatora i konstruktora orgulja jer vjerojatno s instrumentom nije bilo sve u potpunom redu. 1890. Hesseove su orgulje zamijenjene novima, a tom je prilikom Julius Kugy, orguljaš u Trstu, izrekao vrlo negativan sud o Hesseovim orguljama: "Instrument male vrijednosti, na kojem se u pomanjkanju boljeg moglo samo vježbati".³

Kako od Hesseovih orgulja građenih za njegova boravka u Trstu niti jedne nisu sačuvane, gotovo je nemoguće dati bilo kakav sud o kvaliteti njegovih prvih radova. Stoga je vrlo važna činjenica da su sačuvane velike dvomanualne orgulje građene za Evangeličku crkvu u Gumpendorfu kraj Beča koje su bile veliki uspjeh mladog Hessea.

O prvim orguljama građenima u Austriji, Op.10, god. 1848. u Gumpendorfu kraj Beča (dva manuala, pedal, 32 registra, mehaničke) postoji vrijedan zapis orguljaša Josepha Richtera, koji je prilikom kolaudacije radio ekspertizu orgulja: "To djelo (orgulje op.a.) ne odlikuje se samo primjerenom i odličnom mehanikom, koja omogućuje lagano i ugodno sviranje, nego posebno kroz odličan ton pojedinih registara, koji se međusobno vrlo različito mogu spajati i omogućuju različite modifikacije zvuka, te se kroz stapanje zvuka svih registara orgulja dobiva upravo produhovljeni, uzdignuti, svečani dojam toga djela na sva naša čula".⁴

² Giuseppe Radole, *L arte organaria in Trieste*, Bologna, 1975., str. 208.

³ Isto.

⁴ Vidi: *Presbyterium Wien - Gumpendorf*, Dr. Johannes Dantine, Wien, 1979., *Orgelweihe der restaurierten Carl - Hesse Orgel in Wien - Gumpendorf*.

Kada su 1979. godine ove Hesseove orgulje restaurirane, dakle u dispoziciji i izvedbi mehanike i sustava zračnica vraćene u originalno stanje (Romano Zoels, Frankenau, Austrija), dr. Alois Forer, Beč, je konstatirao: "Da je prezbiteriju Evangeličke župe u Gumpendorfu uspjelo vratiti ponovno u život u njihovoj crkvi spomeničke orgulje, povijesno vrijedno djelo, orgulje Carla Hesse, djelo koje ne može biti dovoljno visoko ocijenjeno ili vrednovano. Nema nikakve sumnje, da je kroz restauraciju tog djela ispunjena važna povijesna zadaća".⁵

MLETAČKO-DALMATINSKA ORGULJSKA TRADICIJA U BEČKOJ RADIONICI CARLA HESSEA

Druge, također dvomanualne orgulje Op. 13, god. 1851., građene u Katoličkoj crkvi Mariahilf u Beču (2 manuala, pedal, 24 registra, mehaničke), doživjele su sasvim drugu sudbinu. Oko 1872. godine dolazi do prve velike revizije Hesseovih orgulja koju izvodi Franz Ullmann. Tom prilikom Ullmann prilično oštro kritizira to djelo, pogotovo izradu zračnica (Gestemmelade, Schleiflade). Opaža da su zračni kanali preuski, da svirale stoje na zračnici preblizu jedna drugoj i ne mogu se ugađati, kao i da se zvuk orgulja zbog toga ne može normalno razviti. Ullmann također spominje jezičnjake (Trompette 8, Oboe 8, Posaune 16), da su drenčavi, preoštri i preglasni i: "Nikad se ne upotrebljavaju".⁶

Drugu veliku reviziju provodi krajem 19. stoljeća Johann Kauffmann, Beč, tako da je stavljen novi sviraonik, nove zračnice (Kegellade), mijeh, djelomično je promijenjena dispozicija, orgulje su dignute za jedan cijeli ton (nadađane su nove svirale u svim postojećim registrima) i drugo.

U novije vrijeme, 1997. godine dolazi do posljednje velike revizije instrumenta u Crkvi Mariahilf, koju je izvela radionica Walcker-Meyer, Guntramsdorf. Tom je prilikom konstatirano, da orgulje posjeduju oko 90% foničkog materijala iz radionice Carla Hessea, vrlo dobre izrade.⁷

Vrlo je vjerojatno, da je gradnja tih dvojih orgulja u Beču, administrativnom, političkom i kulturnom središtu Habsburške Monarhije (koja je ušla u sastav Austro-Ugarske Monarhije, nastale 1867.) omogućila i otvaranje orguljarske radionice u Beču, oko 1850. godine, gdje je Hesse zasnovao i svoju obitelj. Austro-Ugarska Monarhija kao dvojna monarhija Austrije sa svojim pokrajinama i pripadajućim zemljama s jedne, i Mađarske sa svojim zemljama s druge strane, protezala se velikim geografskim područjem. Zapadna granica

⁵ Isto.

⁶ Podaci iz Arhiva Crkve Mariahilf.

⁷ Isto.

bila je kao današnja granica Republike Austrije, dakle pokrajina Vorarlberg do Lichtensteina. Na jugu granica je išla na Istru (uključujući Trst) i Dalmaciju. Kontinentalni dio južne granice bila je Vojna krajina (Karlovac - SlavonSKI Brod - Zemun), dok je na istoku granica išla uz Karpate, Transilvaniju - Siebenbuergen (Sedmogradska u današnjoj Rumunjskoj). Na sjeveru granica je bila Galicija, sjeverna Moravska i Češka.

Nema sumnje da val nadolazećih romantičkih elemenata u graditeljstvu orgulja nije zaobišao ni Beč, s kojima je Hesse bio zasigurno konfrontiran: pojednostavljena izrada vanjskog ormara orgulja, proširenje opsega manuala i pedala (kromatski), formiranje dispozicije uz proširenje 8-stopne baze registara, smanjenje broja alikvotnih registara (pogotovo visokih), uvođenje pneumatske trakture itd. Suprotno tim novim elementima, Hesseov neoklasični stil gradnje orgulja ostao je tradicionalan: mehanička traktura, zračnice s kliznim pomicaljkama (Schleiflade), pokraćena velika oktava u manualu i pedalu, izvedba visokih alikvota (prema talijanskom Ripienu), česta i upotreba talijanskih naziva registara, neoklasična intonacija orgulja i dr. Sasvim je logično da je Hesse, da bi se mogao nositi s konkurentnim radionicama u Beču, morao prihvaćati određene romantičke elemente: povećanje baze 8-stopnih registara, ugradnja novih romantičkih registara, povremena upotreba srednjoeuropskih naziva registara, pa i izmjene izgleda kućišta orgulja (trokutasti zabat na pročelju), primjerice u Velikome Bukovcu u Hrvatskoj. Svi su ti elementi varirali od instrumenta do instrumenta jer se je vjerojatno prilagođavao i željama naručitelja.

Uvažavajući ove stilsko-graditeljske elemente s jedne strane i stilsko-povijesni razvoj orguljarske umjetnosti u kontinentalnoj Europi u 19. stoljeću s druge strane, ohrabrujuća je činjenica da su narudžbe za gradnju orgulja u Hesseovu radionicu u Beču dolazile iz svih dijelova Monarhije, iako je najveći broj instrumenata građen na području tadašnje Mađarske (oko 45).

Ukupan broj orgulja građenih u Hesseovoj bečkoj radionici još nije poznat pa će to biti vrlo interesantno područje za daljnja istraživanja posebno za hrvatske organologe. Prema nepotpunom popisu izgrađenih instrumenata koji je sam Hesse vodio i sastavio, ta je radionica sagradila 106 orgulja.⁸ Prilikom osobnih istraživanja došao sam do broja od oko 130 instrumenata, čija je rasprostranjenost sljedeća:

BEČ	13
BEČ, okolica	15
ŠTAJERSKA	1

⁸ Vidi Hesseov popis orgulja u Rudolf Scholz, *Organa Austriaca 1*, članak: Erwin Hesse, *Der Wiener Orgelbauer Carl Hesse*, str. 112.

MAĐARSKA	45
BANAT	5
SEDMOGRADSKA, (Rumunjska)	15
ČEŠKA	3
SLOVAČKA	4
HRVATSKA (sjeverna)	4
SLOVENIJA	1
TRST I OKOLICA	4
ISTRA	4

Uz to, Hesse je izgradio nekolicinu orgulja i izvan granica Austro-Ugarske Monarhije:

TURSKA	1
EGIPAT	1
GRČKA	2
POLJSKA (tada Rusija)	5

Od petoro Hesseove djece, troje je krenulo očevim putem, no nažalost, bez većeg uspjeha. Razlog tomu zasigurno leži u velikom stilskom neskladu između Hesseovog tradicionalnog instrumenta i novih stremljenja u graditeljstvu orgulja pred kraj 19. stoljeća. Najmlađi sin, **Carl Hesse junior**, otvorio je radionicu za izradu harmonija u Beču, koju je kasnije preuzeo njegov šogor Theophil Anton Kotikiewicz.⁹ Drugi sin, **Johann Hesse**, otvorio je radionicu za izradu orgulja u mjestu Kaminicie-Podolski u Rusiji, ali je ona uništena tijekom Prvog svjetskog rata. Vjerojatno je da je otac Hesse posredstvom te sinovljeve radionice dobivao narudžbe za 5 orgulja u Rusiji (sada Poljska). Treći sin, **Franz**, imao je orguljsku radionicu u Mađarskoj, ali prema istraživanjima mađarskog muzikologa Sigetia Killiana, Franz je radio uglavnom manje reparature, ili je održavao orgulje koje je izgradio otac Carl Hesse. Pred kraj života u Budimpeštu se preselio i otac Carl gdje je i umro.

Za razliku od spomenutih sinova, Hesseov najbolji i od njega osobno hvaljeni učenik **Franz Goršič** iz Slovenije, uspješno je djelovao kao graditelj orgulja. Njegovo djelovanje u odnosu na utjecaje neoklasične orguljske tradicije Carla Hessea, odnosno Petra Nakića, treba još istražiti, a isto tako i djelovanje **Johanna Rumpela** iz Kamnika (Slovenija) koji je gotovo 7 godina proveo u Hesseovoj radionici u Beču.

⁹ Isti izvor, str. 111.

Podaci o Austro-Ugarskoj Monarhiji (god. 1869.) prema Brockhaus enciklopediji, svezak 16., strana 355:

Zemlja/pokrajina	Površina u km ²	Stanovništvo	Gl. grad
AUSTRIJA	300 004	20 379 800	Beč
Niederösterreich	19 825	1 990 700	Beč
Oberösterreich	11 928	736 600	Linz
Salzburg	7 153	153 200	Salzburg
Steiermark	22 425	1 138 000	Graz
Kärnten	10 326	337 700	Klagenfurt
Tirol	26 683	776 300	Innsbruck
Vorarlberg	2 602	102 600	Bregenz
Češka	51 947	5 140 500	Prag
Moravska	22 222	2 017 300	Brno
Šlezija	5 147	513 400	Troppau
Galicija	78 497	5 444 700	Lemberg
Bukowina	10 441	523 400	Czernowitz
Kranj	9 954	466 300	Ljubljana
Obalni dio i Istra	7 969	582 100	Trst
Dalmacija	12 831	457 000	Zadar
MAĐARSKA	325 411	13 395 300	Budimpešta
Mađarska	282 870	11 530 400	Budimpešta
Rijeka	20	17 900	Rijeka
Hrvatska–Slavonija s Vojnom krajinom	42 521	1 847 000	Zagreb

ZAKLJUČAK

Carl Hesse, posljednji veliki i dostojni predstavnik i sljedbenik Nakićeve mletačko-dalmatinske orguljarske škole u 19. stoljeću, bio je plodonosan, uspješan i savjestan graditelj orgulja na prostoru Habsburške i kasnije nastale velike Austro-Ugarske Monarhije i izvan nje. Hesseove su orgulje bile neobično dobro primljene, pogotovo od onih orguljaša koji su poznavali umijeće neoklasične registracije i znali je primijeniti. Naravno, Hesse je imao i protivnike koji su ga kritizirali da je staromodan graditelj, iako je vješto ujedinio neoklasične s nadolazećim romantičkim elementima, gradivši, kao i Gasparini, mostove orguljarske umjetnosti između Istoka i Zapada.

Konačno, ukupan broj od oko 130 orgulja govori sam za sebe, mnogi njegovi instrumenti još su i danas u upotrebi i bez temeljite restauracije ili redovnog održavanja.

SUMMARY

There is very little information on Karl Hesse in Croatian books. The author of this article did not extensively present the main aspects of Hesse's life and work. He elaborated only on three of Hesse's most significant instruments while he mentioned the others in the general review. However superficial the description of the three organs is, it testifies to a very important organ-craftsman. It is a great accomplishment to construct a bimanual mechanical organ with over 30 registers, even with the assistance of the modern-day technology. The fact that Hesse crafted 130 instruments attests not only to his prominent role in the spreading of the Italian organ tradition to the north and east, but also to the status he had in his lifetime. This article will certainly serve as an encouragement to organologists in their further exploration of Karl Hesse and his organs.